

บทที่ 2

ประวัติเมืองพิมายและปราชสาทหินพิมาย

พัฒนาการของชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำมูลตอนบนและเมืองพิมาย

เมืองพิมายตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 15 องศา 13 ลิปดา เหนือ และเส้นแวงที่ 102 องศา 30 ลิปดา ตะวันออก ซึ่งบริเวณที่ตั้งของเมืองพิมายมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำหลายสายไหลโอบล้อม (ภาพที่ 4) คือ ทางด้านตะวันตกมีแม่น้ำมูลไหลโอบไปทางทิศเหนือและทิศตะวันออก ทางด้านใต้มีลำน้ำจักรราชไหลไปทางทิศตะวันตกและมีสาขาชื่อลำน้ำเค็มไหลผ่านทำนงสระผมทางด้านใต้ของเมืองพิมายไปบรรจบกับแม่น้ำมูล

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งเมืองพิมาย

เมื่อพิจารณาจากลักษณะภูมิศาสตร์ของเมืองพิมาย จะเห็นได้ว่าเมืองพิมายมีเส้นทางการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำติดต่อกับชุมชนในบริเวณใกล้เคียงได้โดยรอบ ทางด้านเหนือสามารถติดต่อกับบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขง ด้านตะวันออกติดต่อกับเมืองในเขตประเทศกัมพูชาได้โดยผ่านช่องเขาของเทือกเขาพนมดงเร็ก เช่น ช่องตะโก ช่องตา

จากลักษณะดังกล่าว ประกอบกับบริเวณที่ราบสูงโคราชเป็นพื้นที่ลำน้ำสาขาหลายสายของแม่น้ำมูล ทำให้บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานและการเกษตรกรรม โดยเฉพาะในเขตต้นน้ำทางด้านตะวันตก เช่น ลำเชิงไกร ลำธารปราสาท ลำจักรราช (ภาพที่ 6) ซึ่งในบริเวณนี้มีการศึกษาพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้และร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือช่วงยุคเหล็ก⁴⁴ อีกทั้งที่เมืองพิมายเองก็มีการขุดพบเศษภาชนะดินเผาสีดำนับล้านชิ้นลาย หรือที่เรียกกันว่า ภาชนะดินเผาแบบพิมายดำกระจายอยู่ทั่วเมือง⁴⁵ ซึ่งศรีศักร วัลลิโภดม แสดงความเห็นว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 8⁴⁶ (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2 ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 3)

ภาพที่ 6 แสดงแม่น้ำลำคลองที่ไหลล้อมรอบและผ่านเมืองพิมาย

ที่มา : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, แผนหลักพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดนครราชสีมา เล่ม 1 จัดทำโดย ภาควิชาเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2528), 4-140.

⁴⁴ ชลิต ชัยครรชิต, “เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ,” ใน ประวัติศาสตร์สยามประเทศที่ถูกลืม ศรีจนาศะ รัฐอิสระที่ราบสูง, 136-140.

⁴⁵ ธิดา สาระยา, เมืองพิมาย, 14 ; และ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, เมืองพิมาย, 10.

⁴⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เมืองพิมาย,” 434-439.

ชุมชนในเขตลุ่มแม่น้ำมูลเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองขึ้นในช่วงประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๗) เมื่อปรากฏ เมืองที่มีคันดินล้อมรอบซึ่งมีรูปร่างกลมหรือมีรูปร่างไม่แน่นอนกระจายอยู่ทั่วบริเวณ เช่น บริเวณ บ้านเมืองฝ้าย ตำบลบ้านฝ้าย อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณบ้านโตนด ตำบลโตนด อำเภอโนนสูง บริเวณเมืองพิมาย อำเภอพิมาย บริเวณเมืองเสมา อำเภอเนินสูง บริเวณหินซอน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา⁴⁷ โดยบริเวณบ้านโตนดที่อยู่ห่างจากเมืองพิมายไปทางด้านใต้ประมาณ 20 กิโลเมตร ได้พบลูกปัดแก้วสีน้ำเงินและลูกปัดหินทำด้วยหินอาเกตและเตอร์เนเซียน มีลายสลักเขียน เหลือง แดง ซึ่งพบมากในชุมชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นว่า บ้านเมืองในเขตลุ่มแม่น้ำมูลมีการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา⁴⁸ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ แสดงความเห็นว่าเป็นบริเวณบ้านโตนดน่าจะเป็นหมู่บ้านชนบทของเมืองพิมาย เป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูกส่วนหนึ่งของเมืองพิมาย โดยมีแม่น้ำมูลเป็นทางคมนาคมขนส่งในการลำเลียงพืชพันธุ์ธัญญาหารสู่เมืองพิมาย⁴⁹

ในขณะเดียวกัน เมืองพิมายได้ปรากฏชื่ออยู่ในจารึกของเขมรมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 (พ.ศ. 1159 ถึงราว พ.ศ. 1180 หรือ ค.ศ. 616 ถึงราว ค.ศ. 637) ว่า ภิมปุระ (Bhimapura)⁵⁰ ประกอบกับการพบจารึกของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน (ราว พ.ศ. 1150 ถึง พ.ศ. 1159 หรือ ราว ค.ศ. 607 ถึง ค.ศ. 616) ที่อำเภอนางรองจังหวัดบุรีรัมย์ และที่จังหวัด

⁴⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช,” 8-13 ; ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16,” เมืองโบราณ 3,1 (ตุลาคม-ธันวาคม 2519) : 41-43 ; และ ธิดา สาระยา, เมืองพิมาย, 18-19.

⁴⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, “เมืองพิมาย,” 443 ; และ ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16,” 41.

⁴⁹ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ภูมิศาสตร์โบราณของที่ราบสูงโคราช,” 13.

⁵⁰ Lawrence Palmer Briggs, The Ancient Khmer Empire (Bangkok : White Lotus, 1974), 181.

อุบลราชธานีเป็นจำนวนหลายหลัก⁵¹ แสดงให้เห็นว่า อารยธรรมเขมรได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามามีบทบาทในเขตลุ่มแม่น้ำมูลตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 12 (ครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 6) แล้ว โดยปรากฏชุมชนในวัฒนธรรมเขมรหลายแห่งในบริเวณนี้ เช่น บริเวณแก่งสะพือ อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี⁵² บริเวณบ้านดม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์⁵³

เมืองพิมายได้เจริญขึ้นมาเป็นบทบาทสำคัญเป็นเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ของอารยธรรมเขมรในเขตลุ่มแม่น้ำมูลในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16⁵⁴ (ครึ่งแรกคริสต์ศตวรรษที่ 11) เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์มหิธรปุระ (Mahidrapura) ขึ้นในเขตที่ราบสูงโคราช⁵⁵ และเจริญรุ่งเรืองสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724 ถึงราว พ.ศ. 1763 หรือ ค.ศ. 1181 ถึงราว ค.ศ. 1220) เพราะมีชื่อเมืองพิมายปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์⁵⁶ กล่าวว่า “จากเมือง

⁵¹ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 (พิมาย)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 61-62 ; และ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา รูปแบบทางศิลปกรรม, 11-13.

⁵² หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 (พิมาย),” 63.

⁵³ ที่อำเภอสังขะนี้พบหลักฐานโบราณสถานที่สำคัญ คือ ปราสาทภูมิโพนซึ่งยังคงปรากฏรูปแบบศิลปะเขมรแบบไพรกะเมง (พ.ศ. 1180-1240 / ค.ศ. 637-707) ที่เสาดระดับกรอบประตูและทับหลังประดับอยู่ ดู ศรีศักร วัลลิโภดม, “อีสาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16,” 39.

⁵⁴ ชลิต ชัยครรชิต, “เมืองเสมาคือศูนย์กลางศรีจนาศะ,” 128-130 ; และ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทางปัญญา รูปแบบทางศิลปกรรม, 40.

⁵⁵ ในจารึกปราสาทเขาพนมรุ้ง มีการกล่าวถึงพระราชานิราชวงศ์มหิธรปุระ ทรงพระนามว่า หิรัณยวรมันและมเหสี ทรงพระนามว่า หิรัณยลักษมี ซึ่งเป็นพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623-1650 หรือ ค.ศ. 1080-1107) และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1650-1656 หรือ ค.ศ. 1107-1113) ดู จารึกในประเทศไทย เล่ม 4 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 17-18 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 171.

⁵⁶ ชื่อตามจารึก คือ นครชัยศรี โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศบุญกุศลถวายแด่พระราชชนกในปี พ.ศ. 1734 (ค.ศ. 1191)

หลวงไปยังเมืองวิมาย (มี) ที่พักพร้อมด้วยไฟ 17 แห่ง⁵⁷ และมีรูปฉลององค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระชายาอยู่ที่ปราสาทหินพิมายด้วย

จารึกปราสาทหินพิมาย

จารึกที่พบที่ปราสาทหินพิมายมีทั้งหมด 6 หลัก คือ

จารึกปราสาทหินพิมาย 1 อักษรขอม ภาษาสันสกฤต ศิลาราย กว้าง 57 เซนติเมตร สูง 40 เซนติเมตร หน้า 12 เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบในส่วนใดของปราสาท

จารึกปราสาทหินพิมาย 2 อักษรขอม ภาษาสันสกฤตและเขมร ศิลารูปใบเสมา กว้าง 23 เซนติเมตร สูง 18 เซนติเมตร หน้า 5.5 เซนติเมตร พบที่มุมตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน

จารึกปราสาทหินพิมาย 3 อักษรขอม ภาษาเขมร พบที่กรอบประตูซุ้มระเบียงคดด้านทิศใต้

จารึกปราสาทหินพิมาย 4 อักษรขอม ภาษาเขมร พบที่ระเบียงคดด้านใต้ซีกตะวันออกเฉียง เป็นจารึกฐานประติมากรรม

จารึกปราสาทหินพิมาย 5 อักษรขอม ภาษาบาลี กว้าง 15 เซนติเมตร ยาว 32 เซนติเมตร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบในส่วนใดของปราสาท

จารึกปราสาทหินพิมาย 6 อักษรขอม ภาษาเขมร แตกชำรุดเป็น 5 ชิ้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบส่วนใดของปราสาท

จารึกที่มีข้อความพอที่จะศึกษาได้ คือ จารึกปราสาทหินพิมาย 2 จารึกปราสาทหินพิมาย 3 และจารึกปราสาทหินพิมาย 4 โดยเนื้อหาสาระของจารึกมีประเด็นที่สำคัญ คือ

1. การบูชาและถวายของแด่พระพุทธรูป
2. การกล่าวสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545 – 1593 / ค.ศ. 1002 – 1050)

⁵⁷

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 209.

3. การทำนุบำรุงศาสนสถานโดยการสร้างรูปเคารพ การทำพิธีต่างๆ และการถวายที่ดิน ข้าทาส สิ่งของแก่ศาสนสถานเพื่ออุทิศบุญกุศลแก่บรรพบุรุษ

4. การสร้างเมืองและศาสนสถาน

จากจารึกปราสาทหินพิมาย 2 มีการกล่าวถึง มหาศักราช 958⁵⁸ เทียบได้กับ พ.ศ. 1579 (ค.ศ. 1036) และพระนาม “ศรีสุริยวรมัน”⁵⁹ ซึ่งหมายถึง พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทำให้ นักวิชาการมีความเห็นว่า ปราสาทหินพิมายคงจะสร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ โดยปามังติเอร์ (H. Parmentier) ให้ความเห็นว่า รูปแบบศิลปะของซุ้มและมุขหน้าปราสาทประธาน น่าจะเป็นฝีมือช่างในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ซึ่งเทียบได้กับศิลปะที่ปราสาทวัดเอกและวัดบาเสตในเมืองพระตะบองซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลนี้⁶⁰ แต่จารึกหลักนี้มีปัญหาที่ว่าไม่ได้เป็นจารึกที่อยู่ติดกับตัวปราสาทหินพิมาย จึงไม่อาจสรุปลงไปได้อย่างชัดเจนว่า ปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นในรัชสมัย พระเจ้าสุริยวรมันที่ 1⁶¹

อย่างไรก็ตาม จารึกปราสาทหินพิมาย 3 ซึ่งเป็นจารึกที่ติดกับศาสนสถานได้กล่าวถึง มหาศักราช 1030 หรือ พ.ศ. 1651 (ค.ศ. 1108) ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1650 – 1656 หรือ ค.ศ. 1107 – 1113) “...กมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิบตีวรมะเมืองโณกะกุล สถาปนากรมเตงชคตเสนาบดีไตรโลกวิชัย ซึ่งเป็นเสนาบดีแห่งกรมเตงชคตวิมายะ...”⁶² ได้แสดงให้เห็นว่าในปี พ.ศ. 1651 (ค.ศ. 1108) ต้องมีศาสนสถานปราสาทหิน พิมายอยู่แล้ว เพราะมีรูปเคารพกรมเตงชคตวิมายะ ซึ่งเป็นประธานของปราสาทหินพิมายแล้ว โดยนักวิชาการแสดงความเห็นว่ากรมเตงอัญศรีวิเรนทราธิบตีวรมะนั้น น่าจะหมายถึง เจ้าเมืองหรือขุนนางของพระเจ้า

⁵⁸ จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 180.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁰ มานิต วัลลิโกดม, นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา, 114 ; ธิดา สาระยา, เมืองพิมาย, 59 ; และ Briggs, The Ancient Khmer Empire, 180.

⁶¹ ดูรายละเอียดใน พิริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544), 24-25.

⁶² จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 5-16, 38-39.

ธรณีนถรรวมันที่ ๑ ที่ครองเมืองพิมายอยู่ในขณะนั้น⁶³ เพราะชื่อ ศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะ เป็นชื่อตามปราสาทหินพิมายที่ปรากฏในจารึก คือ ศรีวิเรนทราศรม⁶⁴ ซึ่งหมายถึง อาศรมของศรีวิเรนทราธิปไตย และไฮเดนฟาเดน (E. Seidenfaden) ได้แสดงความเห็นว่า กมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะ ต่อมาก็ได้เป็นพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2⁶⁵ (พ.ศ. 1656 ถึงหลัง พ.ศ. 1688 หรือ ค.ศ. 1113 ถึงหลัง ค.ศ. 1145)

นอกจากนี้ ในตอนท้ายจารึกปราสาทหินพิมาย 3 ยังได้กล่าวถึงศักราช 1031 (พ.ศ. 1652 / ค.ศ. 1109) กมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปไตยวรมะได้ถวายของและเข้าพระแด่กมรเตงชคตเสนาบดีไตรโลกวิชัย เพื่อถวายผลนั้นแด่พระบาทกมรเตงอัญศรีธรณีนถรรวมเทวะ⁶⁶ ซึ่งหมายถึง พระเจ้าธรณีนถรรวมันที่ 1⁶⁷ ที่ครองราชย์อยู่ที่เมืองพระนครขณะนั้น

จากจารึกทั้งสองหลักพอจะสันนิษฐานได้ว่า ปราสาทหินพิมายคงจะสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 1651 (ค.ศ. 1108) ซึ่งกรอสลีเย่ (Bernard Philippe Groslier) กล่าวว่า คงเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623 – 1650 / ค.ศ. 1080 – 1107) เนื่องจากเมืองพิมายเป็นราชธานีของพระองค์มาก่อน⁶⁸ โดยพระองค์โปรดให้สร้างปราสาทหินพิมายขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษในราชวงศ์มหิธรปุระ⁶⁹

⁶³ธิดา สาระยา, เมืองพิมาย, 60-61 ; และ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, เมืองพิมาย, 50.

⁶⁴จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16, 39.

⁶⁵อี. ไฮเดนฟาเดน, เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 6 เที่ยวเมืองพิมายในจังหวัดนครราชสีมา, 17.

⁶⁶จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16, 39-40.

⁶⁷มานิต วลลิโกดม, นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา, ๑๑๒.

⁶⁸Bernard Philippe Groslier, การขอมปราสาทหินพิมาย, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2506), 1.

⁶⁹Claude Jacques, Angkor : Cities and Temples (Bangkok : Asia Books, 1997), 150.

พุทธศาสนาที่ปราสาทหินพิมาย

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่สูงขึ้นในคติพุทธศาสนา เพราะประธานเป็นรูปพระพุทธรูปนาคปรกศิลามิพระนาม กมรเตงชดตวิมายะ แต่การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ นักวิชาการส่วนมากเข้าใจว่าพุทธศาสนาลัทธิวัชรยานหรือตันตระยานเป็นนิกายหนึ่งของพุทธศาสนาเถรวาท⁷⁰ ซึ่งเมื่อศึกษาถึงปรัชญาและจุดมุ่งหมายของวัชรยานและมหายานแล้ว จะเห็นได้ว่าทั้งวัชรยานและมหายานต่างก็มีปรัชญาที่ต่างกัน⁷¹ ดังนั้นวัชรยานและมหายานจึงเป็นลัทธิที่แยกออกจากกันอย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏที่ปราสาทหินพิมายทั้งจากตัวศิลปะและจารึกกล่าวได้ว่า ปราสาทหินพิมายสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาทวัชรยาน เนื่องจากด้านหน้าทางเข้าปราสาทประธาน ปรากฏรูปพระวัชรสัตตพุทธะ คือ พระชินพุทธะองค์ที่ 6 ของลัทธิวัชรยาน⁷² แสดงรูปโดยทรงถือวัชรในพระหัตถ์ขวา และทรงถือกระบี่ในพระหัตถ์ซ้าย⁷³ (ดูภาพที่ 3) และจากการศึกษาประติมากรรมเครื่องใช้สัมฤทธิ์ที่บริเวณเมืองพิมายและบริเวณใกล้เคียง พบวัชรและกระบี่ที่ภิกษุในลัทธิวัชรยานใช้ในการประกอบพิธีกรรมเป็นจำนวนมาก⁷⁴ นอกจากนี้รูป

⁷⁰โดยนักวิชาการมีความเห็นว่า พุทธศาสนาที่ปราสาทหินพิมาย คือ พุทธศาสนาเถรวาท ลัทธิวัชรยาน ดู ธิตา สาระยา, เมืองพิมาย, 61. บางท่านเสนอว่า คือ พุทธศาสนาเถรวาท มหายาน ดู มานิต วัลลิโกดม, นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา, 102 ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ทำไมปราสาทพิมายจึงหันหน้าไปทางทิศใต้,” 117 ; และ หม่อมเจ้าสุภัทรวดี ดิศกุล, “การซ่อมปราสาทหินพิมาย,” 1.

⁷¹ดูปรัชญาลัทธิเถรวาทและลัทธิวัชรยานใน พริยะ ไกรฤกษ์, อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม 1 ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, 69-71, 89-92.

⁷²เรื่องเดียวกัน, 115 ; และ เอ็ดเวิร์ด คอนซ์, พุทธศาสนา : สารและพัฒนาการ, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (กรุงเทพฯ : สุภา, 2514), 353.

⁷³Benoytosh Bhattacharyya, The Indian Buddhist Iconography (New Delhi : Cosmo Publications, 1985), 2.

⁷⁴ประสงค์ ชวนาไร่, “การศึกษาประติมากรรมเครื่องใช้สำริดในศิลปะเขมรในประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 28-44, 129-155, 221-260.

ภาพที่ 7 ทับหลังประดับประตูปะตูแสดงภาพอักษฎางคประดิษฐ์

ภาพที่ 8 การทำอักษฎางคประดิษฐ์ในลัทธิวัชรยานที่ประเทศทิเบตและเนปาลปัจจุบัน

ลัทธิวัชรยานเริ่มปรากฏในเขมรมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน (พ.ศ. 1474 – 1511 หรือ ค.ศ. 935 – 968) เพราะจารึกปราสาทเบ็งเวียนได้กล่าวถึงพระโลเกศวรและนางปรัชญาปารมิตา ผู้ประทานกำเนิดพระชินพุทธะและธาตุทั้ง 5 (มูลปรุกฤติ) ในไตรโลก⁷⁸ นอกจากนี้จารึกบ้านสับบาก อำเภอบักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ใน พ.ศ. 1609 (ค.ศ. 1066) ได้กล่าวถึงพระปาณจุสศุต⁷⁹ ซึ่งคือ พระชินพุทธะในลัทธิวัชรยาน และยังกล่าวถึงคัมภีร์ศรีสมาจะ⁸⁰ ซึ่งเป็นชื่อย่อของคัมภีร์ศรีคุหยสมาดันตระ (การสนทนาที่เป็นความลับ) เป็นคัมภีร์เก่าสุดที่พระพุทธเจ้า

⁷⁸พริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม 2 ทศนศิลป์, อ้างจาก Les Cambodian Inscription vol. 5, editees et traduites par G. Coedes (Hanoi : Imprimerie d'extreme-orient, 1953), 99-101.

⁷⁹Chirapat Prapandvidya, “The Sub Bak Inscription : evidence of an Early Vajrayana Buddhist Presence in Thailand,” Journal of the Siam Society 78,3 (1990) : 13.

⁸⁰Ibid, 12.

พระนามว่า สรรว-ตถาคต-กาย-วาก-จิตต์ ประทานให้กับพุทธสมาคม และเป็นต้นตำรับของ วัชรยาน ทั้งยังเป็น 1 ใน 9 คัมภีร์หลักของเนปาล⁸¹

จารึกทั้งสองหลักแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาลัทธิวัชรยานได้มีการวางรากฐานใน อารยธรรมเขมรมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 15 (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 10) และคงแผ่ขยายอิทธิพล เข้ามาในเขตที่ราบสูงโคราชช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 11) จากนั้นก็ เจริญรุ่งเรืองสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยมีศูนย์กลางของลัทธิวัชรยานในประเทศไทยที่ เมืองพิมาย และมีปราสาทหินพิมายเป็นศาสนสถานที่สำคัญของลัทธินี้

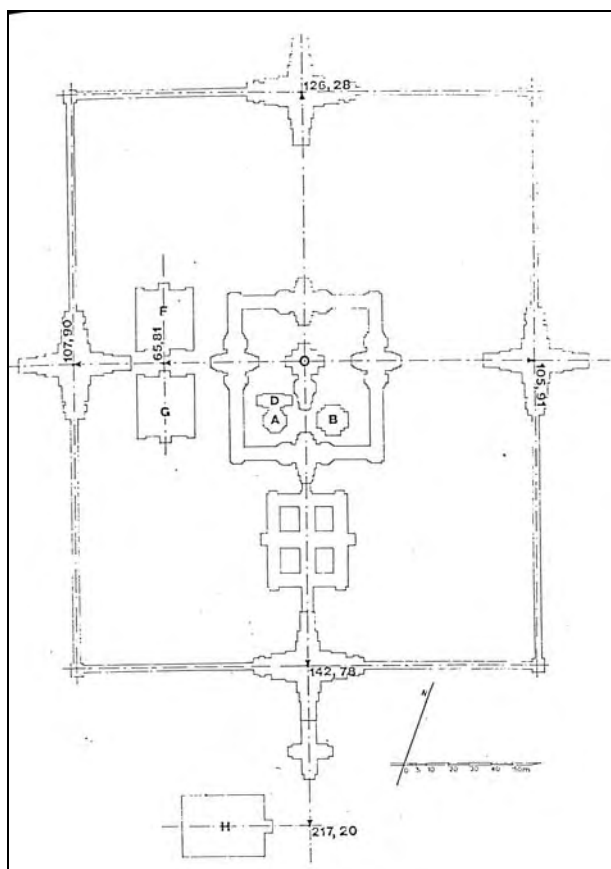
บทบาทและหน้าที่ของปราสาทหินพิมาย

ปราสาทหินพิมายเป็นปราสาทในอารยธรรมเขมรแบบ “ที่มีระเบียบคดล้อมรอบ ปราศรัยประธาน”⁸² (แผนผังที่ 2) และเป็นศูนย์กลางลัทธิวัชรยานจากกัมพูชาที่สำคัญในประเทศไทย อีกทั้งในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังกล่าวถึงเมืองพิมายในฐานะที่เป็นเมืองปลายทางของเส้นทางหลักสายหนึ่งในจำนวน 6 เส้นทางจากเมืองพระนคร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองพิมายในช่วงระยะเวลานี้ได้อย่างดี ประกอบกับภายนอกกำแพงเมือง ด้านทิศใต้มีสิ่งก่อสร้างที่สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลงเหลืออยู่ คือ อโรคยศาลที่พระองค์ โปรดให้สร้างขึ้นทั่วพระราชอาณาจักรของพระองค์ เพราะทรงมีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือ ราษฎรให้พ้นจากความทุกข์กายอันได้แก่ความไม่มีโรค จากลักษณะดังกล่าวต่างเป็นสิ่งแสดงถึง สถานะของเมืองพิมายที่มีไ้เป็นเพียง “ดินแดนนอกกัมพูชา”⁸³ เท่านั้น แต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นดินแดนปฏิภูมิของกษัตริย์เขมรในราชวงศ์มหิธรปุระ

⁸¹ พริยะ ไกรฤกษ์, ลักษณะไทย เล่ม 2 ทศนศิลป์.

⁸² อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, ปราสาทเมืองต่ำ การศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 11-17.

⁸³ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย ภูมิหลังทาง ปัญญา รูปแบบทางศิลปกรรม, 40.

แผนผังที่ 2 แผนผังปราสาทหินพิมาย

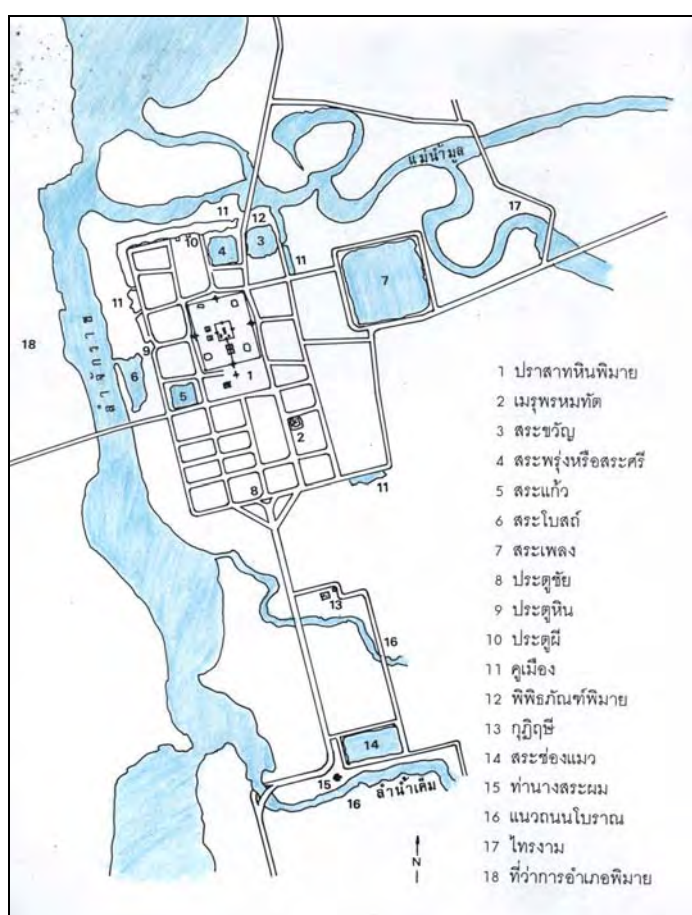
ที่มา : Pierre Pichard, *Pimay Etude Architecturale du Temple* (Paris : Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1976), 8.

อีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือ รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมของปราสาทหินพิมายที่จัดอยู่ในศิลปะเขมรแบบนครวัดตอนต้นนี้ ยังส่งอิทธิพลกลับคืนไปยังศูนย์กลางที่เมืองพระนครด้วย⁸⁴ ความเป็นศูนย์กลางของพิมายในลุ่มแม่น้ำมูลตอนบนเช่นนี้ ทำให้ปราสาทหินพิมายไม่ได้เป็นเพียงปราสาทของราชวงศ์มหิธรปุระเท่านั้น หากยังเป็นศาสนสถานที่รับใช้ชุมชนพิมายเองด้วย ดังปรากฏในจารึกปราสาทหินพิมาย 2 ที่กล่าวถึงการทำบุญในวันสำคัญต่างๆ⁸⁵ และการไป

⁸⁴ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย : ในส่วนของงานสถาปัตยกรรมหิน,” 17.

⁸⁵ จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16, 180.

นมัสการพระพุทธเจ้าเพื่อให้เกิดความเจริญในชีวิต⁸⁶ อีกทั้งภายในบริเวณเมืองพิมายเองก็มีการขุดสระหรือบารายขนาดใหญ่ คือ สระแก้ว สระพ่วง (สระศรี) และสระขวัญ และภายนอกกำแพงเมืองด้านตะวันออก คือ สระเพลง นอกกำแพงด้านทิศใต้ คือ สระช่องแมว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระบบการชลประทานขนาดใหญ่ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรับใช้ชุมชนที่มีขนาดใหญ่ (แผนผังที่ 4) ดังนั้นปราสาทหินพิมายจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นปราสาทประจำราชวงศ์มหิธรปุระ และเป็นศาสนสถานในลัทธิวัชรยานของชุมชนแม่น้ำมูลตอนบน

แผนผังที่ 3 แผนผังเมืองพิมายแสดงระบบชลประทานภายในเมือง

ที่มา : ธิดา สารยา, เมืองพิมาย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2535).

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.